

ІРЕНА ВИННИЦЬКА

КАМ'ЯНА СОКИРА

ВИДАННЯ „САМОПОМОЧІ”

НЬЮ ЙОРК — 1967

БІБЛІОТЕКА „САМОПОМОЧІ” ДЛЯ МОЛОДІ

Ч. 1.

ІРЕНА ВИННИЦЬКА

КАМ'ЯНА СОКИРА

ДРУГЕ ВИПРАВЛЕНЕ І ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ

diasporiana.org.ua

ВИДАННЯ „САМОПОМОЧІ”

НЮ ЙОРК — 1967

Бібліотека „Самопоміч” для молоді
під редакцією
ПЕТРА ГОЯ.

Ілюстрації ПЕТРА АНДРУСІВА

Об'єднання Працівників Дитячої Літератури
поручає це видання для дітей шкільного віку.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Не зважаючи на гігантні досягнення науки і техніки нашої бурхливої доби, останнім часом виразно позначається, головню серед молоді, живе зацікавлення праісторією людства, позатками життя на землі, появою першої на ній людини та виявами її сильно розвинутого інстинкту самозбереження та подиву гідної винахідливості. Численні археологічні розкопи ведуться майже у всіх країнах світу з метою добутись до праджерел цивілізації й культури і добути на денне світло з надрів землі матеріял для відтворення життя буття наших прапредків.

У висліді тих пошуків появляються наукові археологічні публікації, в яких шляхом устійненої періодизації досвітку історії та обережними теоріями й висновками наближаємося до правди первісного життя на землі. Появляються теж популярні видання, в яких автори, докладно зазнайомлені з археологічним матеріялом і літературою, стараються відтворити оці стародавні часи, надаючи їм драматизно-кольоритну форму розповіді.

До таких саме видань належить „Кам'яна Сокира” Ірини Винницької, в якій у своїй вигадці-оповіданні все ж не відбігає далеко від археологічної бази. Книжка має характер виховно-пригодницький, з деякими емоційними наголосами і як така стане корисною лектурою для дітей середнього шкільного віку. Коли ж оповідання перенести на терен України, з її красою природи, книжка стає у добрій пригоді вчителю на лекціях ранньої історії нашого народу.

Д-р Я р о с л а в П а с т е р н а к

I.

Тана хутко оглянувся, обкидаючи оселю гострим поглядом округлих, чорних очей. Він даремно турбувався. Нікого не було на Площі мужів¹⁾ біля джерела, ні біля жертовного каменя²⁾, ні біля великої ватри³⁾. Всі чоловіки, крім кількох, що остали для сторожі оселі, пішли на лови на сайгаків аж до Синьої Ріки. Жінки забарювалися плетінням кошків по тамтому боці оселі, до цього ж були вельми зайняті розмовою про зубра, що вчора впав у пастку і ніщо їм було до того, що Тана покинув сверлити камінь і тікав у ліс.

На воротах, що ніколи не залишались без сторожі, стояла узброєна стійка. І Тана глядів довго в бік стійкового, що стояв відвернений до степу, зі списом в одній, а сокирою в другій руці. Тана знизив плечима і відвернувся; нічого лекшого як обійти стійку. Він не розумів, навіщо стояти людині днем і нічю на воротах, що крізь них, крім людей із племені⁴⁾ вагаїв⁵⁾, не входив ніхто чужий. Вправді Тана чув оповідання про якихось інших людей, що відрізнялися від вагаїв виглядом та ходили в шкурах, але ніколи не бачив їх.

Існування цієї чужої людини висіло маревом жаху над племенем. Задля цього стояв Заяча Губа на воротах, задля цього були на поготові всі засоби оборони. Та для Тани, так як і для інших дітей оселі були чужинці, немов духи, що замешкують ліс, воду, поле, всю оселю, повітря й небо; їх треба боятися, упрошувати молитвою і жертвами, погрозами та хитрощами. Та їх рідко коли можна бачити і коли вони не виявляють свого гніву, то турбуватися ними немає потреби.

Вал довкруги городища був оточений ровом, що ще від літа обезводнів та вкрився бурянами. Над валом піднімався острокіл, дерев'яні бервена⁶), набивані густо і зверху гострокінчасто обпалені. Та вони теж не спиняли Тани від його заміру. Кілька зручних рухів і він стояв на призьбі⁷), що в валі, для ніг воївників висипана. Звідтіля видряпався на вершок частоколу. Оглянувся. Ні, ніхто не слідкував за ним. Хапаючись руками й ногами стрімкого узбіччя, став спускатися униз. На мить повис нерухомо, відтак одним плигом скочив у долину, на дно рова, між широкі листя лопухів. Звідтам уже не важко видряпатися на гору, зникнути в лісовій гущавині і прилучитися до громади хлопців, що вибралися до лісу по пруття для луків.

Тана щораз оглядався позад себе, наслухуючи кожного шелесту, додивляючись до кожного руху трави й гілок. Ця обережність не була вислідом трусливості. Пересторога перед небезпекою гострила змисли, вчила хитрості, змушувала до сміливості. Тана вмів ходити безшелесно по лісі, не звертаючи уваги навіть кущових птиць на себе, вмів перекидуватися з одного дерева на друге, шугати вивіркою по пнях, вмів скри-

ватися нижче трави і плисти тихіше води. Такий був малий Тана.

Тані здалося, наче б він почув позад себе якийсь шелест; з похиленою наперед головою, із широко роздутими ніздрями втягав він повітря. Але крім залаху диму й шкур з власної оселі, не відчув нічого іншого. Він стиснув у руці дрючок, підскаочив на одній нозі з якоїсь наглої внутрішньої радості та пустився йти краєм ліса, зручно виминаючи дерева й кущі. Нагло підозрілий шелест повторився і заки Тана встиг оглянутися, він лежав на землі, повалений одним цілним ударом. Тана знав цей удар і налякався його не менше появи дикого звіря. Це був удар батькової руки. Батько стояв перед Таною високий, з розкуйовдженим чорним волоссям, з розстебнутою на грудях сорочкою, розлютований до крайнього.

— Йти! — приказав він коротко хрипким від злості голосом.

Тана зірвався зі землі і побіг до оселі. Тут сів на своє місце під деревом та взявся як стій за свою покинуту працю, вертіння каменя на сокиру.

— Лінивий як вуж, а злий як гадюка! Не вмів зробити сокири, ні здерти шкіри! — гукав Сірий Вовк і хотів ще додати бійки синові, але заставши його при праці, махнув рукою. Та лютувати він не перестав. Шкірив зуби та погрожував Тані кулаком. Не лише непослух сина був причиною цього гніву. Більше всього винен був голод, і те, що нікому було зготовити їжу; молоді жінки були зайняті кошиками, а старі з дівчатами поливали водою порозстелювані на траві полотна і нікому було подати щось до їдження.

Тана сидів на землі і вертів камінь. В розміреному,

постійному русі поверталася в його руках кість з ведмежої ноги, твердо, з повільністю невидною людським очам, вглиблювалася у тверде каміння. В тиші пополудня скреготіло раз-у-раз його черкання.

Деся у землянці заплакала дитина і жіночий голос заспокоював її колисанкою. Здаля пронісся гавкіт диких собак, а вслід за ним стогін конаючого осла. Стадо голубів закружляло над городищем, а їхні крила миготіли в сонцем пронизаному повітрі, неначе блискучі луски. Тана вслухувався у гавкіт собак, що все віддалювалися і його знову огорнуло бажання зірватися з місця і бігти в ліс. Та батько був все ще недалеко, біля землянки і не було безпечно починати з утечею. Сірий Вовк з'їв шматок сирого м'яса, поклався горілиць перед землянкою і зараз заснув. Його могутні, волосаті груди підіймав глибокий, спокійний віддих.

Тана ліниво повертав кісткою. Він ненавидів цю нудну томну працю. Не будь батькового силування, він ніколи не захотів би сам сидіти над роботою, що її забувається початок і небачиться кінця. Ледве бо майоріє в тямці хлопця день, коли батько, підсиливши ватру сильними колодами, кидає камінюки, одну по одній в саму середину розжареного вогню. В першій хвилині вогонь, неначе приголомшений несподіваним ударом, меркне й відсувається, але потім його язички починають все сильніше лизати каменюку, що темніє і блідне з гарячі. Коли камінь зовсім посірів, зблід, наче людина від слабости, його витягли дрюками і кинули в траву. Вогонь з'їв його твердість, з ним можна було тепер діяти, що заманулося. Як-же легко давалися тоді відколювати від нього все нові й нові частини. Але недовгі були години слабосилля каменя; до-

тик прохолоди вертав йому міць, його цупку твердість.

Сірий Вовк узявся тоді оббивати краї каменя, вигляджувати його так довго, аж остався тупий осередок, подовжний майже гладкий шматок. І сказав Сірий Вовк:

— Тана зробить сокиру.

Тана крикнув з радості. Гордість бо мати хлопцеві свою зброю, є чого йому радіти. Його очі горіли, а в поглядах товаришів можна було прочитати вираз пошани і ревності. Та хутко погасла радість, друзі посміхалися з нього, ніхто не ревнував⁸⁾ до сидіння і верчення каменя упродовж довгих, довгих днів.

Багато разів жевріло й потахало вогнище серед майдану. Багато днів погідних і мокрих, ясних і темних пройшло з того часу, як Тана почав свою працю. А сьогодні, яскравого пізнєосіннього дня скілося щось дивне; Тані урвався терпець. Він не може сидіти й вертати камінь. Щось клекоче в його грудях, щось кличе тасмним голосом і несила хлопцеві опертися мугутньому зовові. Раз-у-раз зривається він кинути працю і побігти геть. І лише послух батькові держить його тут, біля землянки і зненавидженого шматка сірого каменя. Тимто коли батько ранком пішов з оселі, а мати була зайнята плетінням кошиків, Тана втік у ліс.

Тепер же він був знову на своєму місці. Відчуваючи на тілі болючий дотик батькової руки, він намагався знайти якусь потіху в тому, що за день два буде кінець осоружному зайняттю. Коли він вб'є у камінь топорище^{8a)}, піде в ліс і заб'є сокирою звіря. І всі казатимуть: „Син Сірого Вовка славний хлопець, він забив сокирою звіря. Він сам зладив її через багато днів”.

Ця думка розбуджує сонний настрій хлопця і запалює в ньому гарячі бажання. Він хутко і живо повертає кісткою, так хутко, аж піт краплинами спливає з низького лоба. Він скидає сорочку і далі тре кісткою, не зважаючи на втому і мозолі на руках.

Над лісом з'явилися червоно-золоті смуги, повітря зайнялося дзвенінням пташок, що поверталися до своїх гнізд. Ще мить і зайде сонце. До оселі став напливати люд вагаїв. Жінки з рогожами й кошиками, чоловіки з колодами дерев та оберемками гілля, дівчата з ягодами в малих лозових кошичках. Стада кіз з пасовиська наповняли прутяні огорожі, збудовані між землянками, а частоколом. Між козами й дітьми голосно гавкаючи, вганяли засвоєні собаки. Запалали вогні перед входами землянок, у повітрі постелився дим і запах печеного м'яса.

Поволі меншає скорість рухів Тани. Кістка все повільніше повертається. М'язи в'януть і не хочуть пружитися. Тана дивиться перед себе томним поглядом і безвольно суває рукою. Крик хлопців, що вганяють он там, під частоколом викликає в нього почуття жалю. Нагло кістка в його руках закружляла коловоротом, немов ожила. Тана здригнувся, почервонів. З широко відкритим ротом, дрижучими руками підняв він камінь, прижмурих око і заглянув крізь діру. Вона просвітлювала наскрізь. Не тямлячись з утіхи, Тана побіг і в запалі радості збудив батька, що піднісся з землі з невдоволенням бурчанням. Тана тицяв йому під ніс свій камінь. Чи то робота сина, чи запах вечірньої їжі, м'яса печеного на вогнищі, викликали усмішку на обличчі Сірого Вовка. Він навіть поклепав Тану

по рамені, даючи до пізнання цими, незвичними в нього пестощами, що він задоволений з нього.

Тепер ішла вже праця хутко наперед. Тану оточував рій хлопців, всі знали вже, що сокира буде вже небавом готова. Кожен хотів тепер допомогти Тані, потерти хоч трохи кісткою камінь, хоча це вже тепер не було потрібне. Діра в камені була так протерта, що в неї можна було вложити дерево. Сірий Вовк, оглянувши діру, пішов у землянку і виніс звідтіля оленячий ріг. Обличчя Тани налилось кров'ю, коли він побачив у руках батька рогове топориче до майбутньої сокирки. Він голосно загукав та заскакав із радости. Довкруги них стала збиратися дівчора, видивляючи чудасію. Підійшла і Струнконога Тополя, молода жінка з блискучими чорними очима. На її руках та шиї подзвонювало намисто зі закрашених мушель. Це була друга жінка Сірого Вовка, мати Тани. Тана кинувся до неї:

— Тана має сокиру! Він піде в ліс і битиметься з вовком та дикою собакою!

На вдивовижу, Тополя не зраділа радістю сина, ані чоловіка. Троє дітей утратила вона вже продовж останніх років. Двоє хлопчиків забрала слабість, коли вони вже починали лебедіти багато слів, дівчинку роздер ведмідь; вона відійшла задалеко від громади в лісі і заблукала в хащах. З тих що жили, Тана був найстарший. Не було безпечно давати до рук зброю такій дитині. Ще чого доброго пожене сам до ліса! Думка, що звірі могли б роздерти її улюблену дитину, наповняла її жахом. Не зважаючи явно супротивлятися волі чоловіка, вона лише кинула:

— Не дітям битися з вовками! — і не глянувши на сокиру Тани, веліла йому йти вечеряти.

Сірий Вовк посміхався своїми обвислими устами. Він узяв від Тани камінь і сам вложив у нього ручку з оленячого, ясно-бурого шляхетного рогу. Йому і в думку не впало, що Тана міг би користуватися сокирою при чому іншому, як при своїх дитячих іграх.

II.

Одного ранку післала мати Тана над ріку налови-ти риби. З кошиком в одній, а сокирою в другій руці пішов він стежкою, що вела до ріки. Тут, в надбережних хащах було вдосталь качачих та гусячих гнізд, а в ріці плюскотіла рибня. Гурма хлопців гралася над берегом. Кілька старших пускало на воду нового, щойно недавно випаленого човна, інші бродили по ріці та ловили руками рибу. Вони відкушували риbam голови, нанизували на довгий лозовий прут та складали на березі, в сонці сушити. Тана прилучився до них. Йому пощастило зловити товстого коропа, що тріпався в руках та звивав своє ховзьке тіло так, що Тана мусів з усієї сили держати його, нім дійшов до берега. Тут оглушив Тана рибу своєю новою сокирою і кинув до кошика. Риба ще довго металася на дні коша. Стало пізно. Тана знав, що мати буде воркотіти на нього, тож глянувши на сонце, що підбилося вже високо на небі, попростував до оселі.

Ідучи степом, натрапив він на слід якоїсь людської ноги. Сонце спивало вже мокроту світанку, стоптана трава піднімалася і нівечила виразність сліду. Все таки, можна було ще відгадати, що нога цієї людини була широка, коротка, із надто відхиленим, великим пальцем. Здавалося, що за плечима зашелестіло. Тана шугнув у бік, у високу траву і приляг непорушно до

землі. Та це був перепел, що з голосним піть-пі-літь зірвався зпоза плечей Тани.

Крім щебетання пташок, дзвеніння мух та бджіл, ніщо не бентежило тиші лагідного осіннього ранку. Нізвідкіля нез'являлася ознака небезпеки. Та хлопця полонила тривога. Вдруге нахиляючись над тасмним слідом, він знову порівняв його зі знаним виглядом ноги вагаїв. „Це не є нога людини оселі. Її ноги вузькі і довгі, а пальці лежать побіч себе”.

У Тани заколотилось зі страху серце. Хоч дитина, він знав уже всі небезпеки й загрози життю слабкої людини і чував нераз, що немає нічого страшнішого для людського племені, як зустріч із другою людиною. В його голові віджило з усіми подробицями оповідання про життя старого знахора⁹⁾, Одне Око.

Вагаї не знали інакшого імення одноокої людини, що прийшла до них на заранні молодости з долини Синьої Ріки, де вона жила з одною жінкою й дитиною. Ватага людей з гадючими хребтами знайшла одного разу печеру самотніх, вбила жінку й дитя. Коли чоловік прийшов з ліса домів, він застав лише попіл у своїй домівці. Тоді він пішов перед себе, долиною, відтак лісом і прийшов до оселі вагаїв і мав у руці зелену гілку, знак згоди і прохав прийняти його. І мужі племені прийняли його до своєї громади. Тепер тіло Одного Ока було сухе як пень зрубаного дерева, але він завжди перестерігав вагаїв перед людиною іншого племені. „Чужа людина — казав він — гірша від голоду й зими. І від темені ночі і від іклаків хижака і від злих духів страшніша. Темінь ночі розсвітлює полум'я вогнища і вкорочує сон. Злих духів проганяють молитви та замовлювання. Хижого зубра^{9a)} й ведмеда можна

відігнати вогнем, перед туром¹⁰) втекти на дерево, перед кожним звірем боронитися зброєю, бо він жадний лише людського м'яса. Та людина чужого племені не вдоволяється одною смертю. Вона забірає вогонь, нищить землянки та зброю, що потребує років праці. Вона вбиває всіх чоловіків, а жінок забірає зі собою і держить їх як невільниць. Немає для людини більшого ворога на всій землі як друга людина”.

Тана кинувся бігти до оселі. Та по кількох кроках він знову попав у чужий слід. Неначе заворожений вдивлявся він в сліди, що завели його в ліс. Тут вони губилися в кущах, але і тут не було важко віднайти їх знову. Малим півколесом стелилися вони в напрямі до оселі і кінчилися перед частоколом, біля ясенів. Другий, схожий слід ішов до поля і там розгублювався ледве помітними доторками.

Блискавкою просвітлював мозок Тани один здогад за другим: людина чужого племені йшла степом, до лісу. Біля валу вона зупинилася, відступила назад зля як змія аж до рову, зіснулася в нього, і видряпалася на частокіл...

Тані здалося, що він бачить усю небезпеку своїми очима. Оце ворог нахиляється і заглядає понад вал до оселі.

Свідомість, що ворог бачив усі стежки, ворота землянки, місце джерела і святого вогню, навіває на нього жах. На мить він думає, що це не діється насправді, що він грається з хлопцями і все є гра: сліди, небезпека і страх. Він протирає очі, але чужі сліди не зникають від цього. Хоча ворог пішов, то він вернеться не один. Ворогів буде багато. Тана не вмів лічити, але він легко уявляє собі величезну громаду ворогів, що на-

падають на оселю, гасять вічний вогонь, вирізують чоловіків та дітей племені.

Тана побіг до оселі. Та тепер і ця здалась йому інакшою як завжди. Сьогодні його вразила пустка й тиша на майдані. А це ж була звичайна річ, що в погідний осінній ранок усі працювали поза оселею. Лише слабі та малі залишилися дома, всі інші добували дерево, харчі, гриби, хворост, траву, усе, що було потрібне на довгі і холодні зимові місяці.

Тана зустрів Сову, жінку Рудого Щура, що йшла до джерела по воду. Це була погана жінка і Тана боявся її. Вона знала завжди все: скільки шкур, полотна та дітей має кожна сім'я, які успіхи й невдачі мали чоловіки на полюванні, скільки яка жінка напряла ниток на дерев'яному веретені, котра родина має прясличку, навіть те, що хто говорить, або в рот кладе у другій землянці. Вона знала, котра з дівчат буде цієї осені віддана котромусь із парубків, та яку кару повинна одержати яка дитина. Всі боялися її гострого язика, а діти втікали здалека, зочивши її дебелу¹¹⁾, похилену наперед постать з рудою, патлатою головою. Її прозивали Совою і так дразнили її діти зі своїх схованок, але вони знали теж, що вона вмє чарувати. Вона кликнула, побачивши Тану:

— Чи не післала мати синочка по рибу над ріку? Коли він не наловив риби, то де подів кошик із вербового пруття?

Щойно тепер замітив Тана, що в нього немає кошика з рибами. Він залишив його певно десь у степу, або в лісі. Рука його стискала лише сокиру, що її Тана сам зладив впродовж багатьох днів і що з нею не розставався ані на хвилину.

Він спинився, щоб відповісти Сові, але махнув лише рукою; коли б він сказав жінці за чужу людину, сварлива жінка Рудого Щура наповнила б голосінням увесь ліс. Він побіг далі.

— Ходи до мене, сину Вовка, ходи до мене!

Тана оглянувся. Це син Ведмежої Кости, друг Тани кликав його йти з ним кидати на віддаль списою. Та не до того було тепер Тані. Він наче вже не був малий хлопчина, що грається з дітьми та втікає від праці у ліс, на ягоди. Сьогоднішнього ранку він неначе виріс нагло, став старший, розумніший. Думка про чужу людину була як тягар, що лежав на його плечах.

— Син Вовка не піде кидати списою іграшки ради, йому ніколи! — гукнув Тана і побіг у глибину оселі.

Йому було спішно знайти батька, Сірого Вовка, щоб показати йому чужі сліди. Та батька не було в оселі, він був з іншими чоловіками в лісі, недалеко оселі. Тана вже хотів бігти туди, коли побачив Довгого Мрука, найстаршого та й найзавзятішого з трьох синів старости, Мудрого Вага.

Ізза зросту звали його Довгим, ізза маломовности Мруком. Це був на диво відважний юнак. Вінок на його шиї був зроблений із самих іклаків диких звірят, що він їх поубивав на ловах. Він був завжди лагідний та тихий, але він міг знечев'я попасти в лють і тоді краще було не попадати йому під руки. Тана, так само як і інші хлопці оминали з пошаною усіх членів гнізда Вага. Малому синові Сірого Вовка ніколи не прийшло б на думку зачіпати Довгого Мрука, але сьогодні все було для нього інше, незвичайне, сьогодні здавалося йому, що він уже виріс, що в цьому немає нічого дивного, коли він заговорить до Довгого Мрука.

Довгий Мрук вийшов зі землянки і простував у повітрі свої потужні рамена. Позіхаючи, роззявляв¹²⁾ Довгий Мрук рота і тоді блищали в сонці його білі, скісні й гострі зуби. Він оглянувся на голос хлопця.

— Чого хоче малий син Сірого Вовка? — запитав і звів на Тану свої ясні лагідні очі.

Вроджена несміливість перед старшим, немов зв'язувала язик Тани, але думка про бачені сліди приковувала до землі його ноги. Він замахав руками і став розказувати:

— Людина чужого племені була на частоколі! Вона бачила домівки вагаїв! Тана бачив слід чужих. Людина заб'є вагаїв! — додав хлопець майже з благанням, бо Довгий Мрук все ще стояв і дивився зчудовано на хлопця, а його уста під кучерявим вусом кривилися не то від усмішки, не то від гніву.

— Чужа людина загасить вогонь! — кликнув Тана.

— Нехай хлопець покаже сліди Довгому Мрукові, але... — він підніс кулак і погрозив Тані.

Цей зрозумів; якщо Тана каже неправду, Довгий Мрук поб'є його. Тана мовчки притакнув головою. Його округлі чорні очі блищали, коли він побіг у напрямі воріт, щоб показати Довгому Мрукові сліди чужої людини.

III.

Лиха вістка жене так хутко, як блискавка і як блискавка розрізує небо, так вразила ця вістка серця вагаїв. Ще сонце не піднялося понад ліс, як вагаї вже знали про загрозу¹³), що нависла над цілим їхнім родом. Вістка бо дійшла вже і хлопчаків, що ловили рибу на ріці і жінок, що збирали ягоди в гаю і горстки чоловіків, що рубали дерево в поблизькому лісі. І поспішаючи верталися домів усі, чоловіки, жінки й діти. Відчай¹⁴) і жах впали на оселю. Горе вагаям! Жінки заводили, діти плакали і навіть чоловіки стояли бліді й безрадні в обличчі великої небезпеки; одинокі, що могли ставити справжній опір ворогові, дужі чоловіки племені не приходили.

Вони були далеко, в лісах біля Синьої Води і мали прийти щойно тоді, коли мине день, ніч і ще один день. Вони полювали в лісостепі на сугаків. Зручні й дикі звірята мали м'яку шкуру й солодке м'ясо і саме була пора полювати на них. Чужа людина знала це. Чужа людина вибрала пору, коли жінки й діти були самі в оселі. Гідна подиву є хитрість людини, ніякий звір не зумів би лічити та вибирати пору, що сама кидає добичу в руки.

Довгий Мрук, що в пору відсутности батька, Мудрого, біловолосого Вага був вождом племені, зібрав на нараду чоловіків, що залишилися вдома. Він ще

раз перелічував їх і його засмалене сонцем, квадратове обличчя кривив гнів. Їх було замало до боротьби. Чужа людина нападає завжди великими ватагами¹⁵), вона поб'є вагаїв, яких не було в оселі більше, як пальців на обох руках. З того ще двох синів Тура післав Довгий Мрук на слідкування за чужими, то ж до боротьби залишалось лише стільки, скільки є одна рука і три пальці другої. Довгий Мрук потряс у відчай своєю довбнею¹⁶). Мужі похилили свої голови.

Лише один вихід був з такого становища, лише одна рада для безрадних вагаїв; питати думки чаклунів¹⁷), що вміють говорити з богами, веліти ворожити ворожбитам, щоб знищити волю злих духів, ці бо завжди пакостять, а оце тепер забagli загигелі усього роду вагаїв. Двох чаклунів-жреців мали вагаї, та тепер на добавок лиха, не було під рукою жадного. Одного, молодого і хитрого як лисиця, жреця Високогору, забрали зі собою чоловіки, ніщо бо так не приносить успіху в ловах, як жертви та чари зручного ворожбита. Старого Одного Ока, що крім ворожбицтва займався теж лікуванням слабостей, теж не було в оселі. Він блукав десь по лісі, або по степу, воркочучи свої молитви та шукаючи зілля до пиття і до ран. І в цю грізну мить були вагаї зовсім опущені, богами та мужами і це був лихий знак.

Ще раз потряс Довгий Мрук своєю довбнею, і щойно коли погасла полумінь його гніву, він дав наказ готуватися до оборони. Кожен мав мати при собі свою зброю, жінки як і чоловіки. Кожен вхід до землянок мав бути заставлений каменяками, а вогневі та дітям мала бути дана охорона в обох найглибших землянках¹⁸). Як найбільші купи каміння, піску та дерева, як

найбільше харчів мусіло бути підготовлено. Довгий Мрук захоочував усіх до праці:

— Готуйтеся, готуйтеся! Вагаї дужі, вагаї сміливі, чужа людина буде тікати від них! — гукав він наглядаючи над тими, що працювали.

Та сам він ледве вірив у можливість путньо¹⁹⁾ оборони. Він шукав виходу в думках і від напруженого, незвичного думання на його чоло набігали сині жилки, а в завжди ласкавих очах з'являлися гострі, несамоовиті блиски. Його лютило те, що племена з далекої землі з-поза високих гір, де вже не сягало сонце і була вічна темінь і безконечна стояча вода, уже не раз вривалися на землю Вагаїв, що була освітлена сонцем, мала багато рік, звіря і риби, землю, що родила пахучі м'які трави й пасма на полотно і мак і зерно на паланиці. Ці ж люди з-поза високих гір їли лиш сире м'ясо й носили звірячі шкіри й були волокити, що не знали оселі, ні городища.

Ці прокляті волокити напали на землю вагаїв ще за дитинства батька Вага та їх прогнали хоробрі батьки, геть усіх знищили в лютому бою.

І вдруге підійшов до Довгого Мрука Прудкий Шангаа, наймолодший син Рогатого Оленя і вдруге прохав дозволу піти покликати чоловіків, що були на ловах.

І вдруге відказав молодий Мрук: — „Шангаа не піде з оселі” — і він вказав рукою на горстку чоловіків, що готувалися до оборони. „Чи Шангаа думас, що їх є забагато до боротьби?”

Сова, жінка Рудого Щура, сварлива і невговтана²⁰⁾, що мала цілу купу дітей, а ані одного старшого хлопця, підбігла до Довгого Мрука і кликнула своїм тонким, плаксивим голосом:

— Пішли по наших чоловіків! Без мужів яка оборона? Пішли по наших чоловіків!

Тоді усе застигло. Ті, що бігли, спинилися, ті що працювали, станули в середині роботи, ті що гуторили, замовкли. Усі дивилися на Довгого Мрука. Усі думали, що він кине́ться на неї. Вона була сварлива й відважна як кішка. Тоді й інші жінки, полонені відчаєм, гукнули:

— Пішли по наших чоловіків!

Провідник глянув з погордою на жінок. Гірка усмішка скривила його широкі прислонені, густим вусом, уста:

— Кому йти диким лісом аж до Синьої Ріки? Жінкам, чи дітям?

Мовчання було відповіддю на слова Мрука, тиша огорнула майдан. Кому ж бо справді йти диким лісом, аж до Синьої Ріки?

Тоді несподівано станув перед Довгим Мруком Тана, син Сірого Вовка і сказав:

— Тана покличе чоловіків вагаїв.

— Тана малий, а в лісі є ведмідь і барс²¹), дикий кіт і вовки, та й хитрі гадюки.

— Тана втікає на дерево. Він бере сокиру і багато стрілів до лука.

І слухати не хотів про це Довгий Мрук, але хлопець стояв перед ним з похиленою головою і хотів йти в далеку й небезпечну дорогу.

А жінка Рудого Щура крикнула:

— Звели йому йти по чоловіків!

Бо вона не мала між своїми дітьми ані одного хлопця.

Тоді Струнконога Тополя, мати Тани, підбігла до вождя і сказала:

— Не слухай злої жінки! Адже ж ти бачиш, що це ще дитина! Іди в землянку! — звернулася вона до Тани, — а то батько намне тобі шкуру!

Тана глянув налякано в той бік, де поруч других чоловіків, що тащили з лісу величезні гілляки стояв його батько. Та в обличчі Сірого Вовка не було гніву. Він і не думав тепер про те, щоб карати Тану. Він усміхався, наче похвалював Тану за його вчинок, здавалося, він був навіть гордий з того, що його син такий сміливий.

Тоді Довгий Мрук захитався у своїй забороні. Недоречно є посилати в ліс малого хлопця. З усіх боків чигає смерть. Немає людині сховку перед лютим котом, хижим вовком, великою гадюкою. Та з другого боку грозила родові чужа людина, гірша за ката, вовків і гадюку. Цей малий хлопець подавав надію на рятунок. Хто знає, малі хлопці бували іноді зручніші за старших і їхня думка працювала скоріше. Днем дорога не є така грізна, бо великі хижакі сплять, а від малих він зуміє оберетися.

Все ж він не міг рішитися.

Коли так в його голові дві суперечні думки перебігали одна одну, з громади чоловіків почали відзиватися невдоволені голоси, що домагалися рішення. Час був тепер дорогий. Тоді вожд звернувся до громади, питаючи, чи вона бажає, щоб хлопець ішов до Синьої Ріки. Громада бажала цього. Вона бо думала, що життя кожного є тепер загрожене, однаково, чи в лісі, чи дома.

Тана побіг вибиратися в дорогу.

Довгий Мрук покликав Тану, він показав йому шлях, рисуючи палицею по піску: — Хлопець іде багато лісом, так як іде сонце, завжди дивиться він на сонце, бо вогонь неба котиться у сторону Синьої Ріки, що жене свої води могутньою течією, аж доходить до кам'яних порогів, отих скал гострих і диких на дні річища. Вода б'ється об них з пекельною силою; не вода, білі вали перекочуються і гремлять об кам'яні брили.

Не наближатися хлопцеві до Синьої Ріки. Здалеку, почувши шум водопаду, утікати, по лівій руці...

Та Довгий Мрук не потребував більше лякати хлопця. Тана й сам знав, чому не можна наближатися до порогів Синьої Ріки. Там, на дні чатують лихі водяники і як лиш на поверхні води з'явиться плавець, або човен з людиною, водяники регочуться і тягнуть його на дно. Буйна рвучка хвиля накриває потопельників, а ночами їх душі скиглять у степах, бо пішли вони на другий світ без поховання і жертв. Щойно як предки предків поставили на місцях покути кам'яні жертвовники і принесли їм жертви й благання — утихли скигління нещасних мерців. Але часом і тепер де-хто ще чує ніччю стогін заблуканої душі і Тана затремтів на згадку, що може трапитися і йому почути такий стогін.

Беликий Мрук казав далі:

Коли вогняна куля хилитиметься до землі, дійде Тана до великої гори, що на ній ліс з буків та беріз. Він видряпається на вершок і піде хребтом²²⁾ туди, де зайшло сонце. Там, де нога стане останній раз між кущами колючого глогу²³⁾ і шипшини²⁴⁾, там у його ногах лежатиме долина Синьої Ріки. В долині пошукає

слідів у траві, що ноги вагаїв зробили. Темінь сумерку не дозволяє очам бачити слідів, тоді Тана гукає бойовий клич вагаїв і вони чують його. Біжать як вовки...

— Вагаї вбивають чужих — кликнув Тана, але Мрук задержав його нетерплячим рухом руки.

— Мужі не йдуть до оселі, коли чужа людина стоїть колесом кругом неї. Сидять в куцах довкруги валу і ждуть на чужих, так як барс жде на серну. Вони стріляють у плечі чужим, б'ють довбнями і колять списами. Чи Тана тямить сказати вождеві багато слів Довгого Мрука?

— Тана тямить.

— Нехай іде юнак!

Тополя, мати Тани, готувала йому їжу на дорогу, а з її очей текли густі сльози. Та ніхто не зважав на них. Сірий Вовк застромив Тані за пояс свій ніж, короткий, але гострий, крем'яний ніж, що його він мав від батька свого батька. Три покоління хоробрих²⁵) бійців вживали в битвах цього ножа, Тана знав це і його серце сповнилося гордістю.

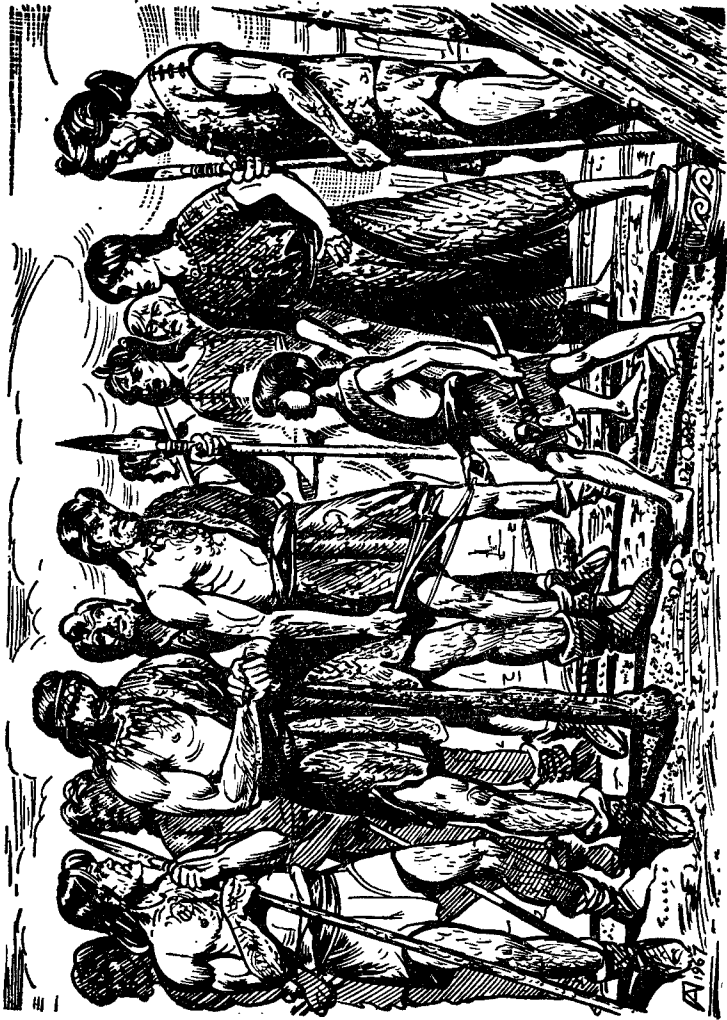
Батько сказав:

— Сірий Вовк дає ніж своїх предків своєму синові. Нехай іде юнак і нехай більше стережеться зустрінути в лісі людину як дикого звіря. Нехай хитрість його буде хитрістю лиса, а ноги прудкі як у оленя.

Так він говорив, наче б його син був уже юнаком і войовником.

— Нехай предки Вовчого роду ідуть за ним і нехай хоронять його від злих духів.

Тана стиснув батькові коліна і наблизився до матері.

Тополя блиснула гнівно очима; вона прокляла в своїм серці Сову, погану жінку, вона кликала в богів недуги і звірів на її дітей. Вона потішалася, що її проклони сповняться; адже ж погана Сова не мала між своїми дітьми ані одного хлопця, чи не була вона вже проклята богами?!

Тана стиснув матері коліна. В повітрі залунав її зойк та лемент, коли вона благала добрих духів ліса, гір, вод і землі хоронити її дитину від зубів диких звірів, від їді гадюки, від напасти злих духів.

Тана обкинув очима оселю, що вже виглядала як воєнний табір і пішов за ворота городища.

IV.

Тана йшов хутко краєм ліса. Втоптана стежка небавом скінчилася, та він знайшов на траві сліди вагаїв, що йшли туди ще перед трьома днями. Вони ледве позначили дорогу своїми легкими стопами, а на місцях покритих мохом, сухим, або прогнилим листям, сліди майже губилися. В середині гущавини була зелена поляна, покрита пахучим квітням чабрику. Вона була в цій порі освітлена сонцем і Тана знав тут кожну стебелину. Він часто забігав туди з оселі, одинцем, чи з хлопцями. Та тепер йому було ніколи і він швидко простував до стіни березового гаю, що стояв перед ним. Нагло поступив назад.

На кілька кроків від нього, відділена лише одним кущем шипшини, сиділа на землі людина. Тана впав у траву, притаюючи²⁶⁾ свою постать та віддих. Він увесь застиг у дожданні. Людина повинна була почувти шелест, а легіт вітру міг легко зрадити присутність хлопця. Чому людина не йшла до нього?

У відповідь Тані шелестіла трава, на землю впала тінь, а за нею з'явилася людська постать. Тана бачив тепер виразно похилені плечі покриті кізлячою²⁷⁾ шкурою. Цю звичку носити шкіряну одягу приніс Одне Око з далекої країни, поблизу осель Гадючих Хребтів, що не носили полотняної одяжі; вони ж не сіяли збіжжя, ані сім'я для пражі, не знали дерев'я-

них веретен²⁸), ані навіть кам'яних прясличок. В оселі Вагаїв Одне Око одягнув полотняну одягу, але для своїх мандрівок по лісі, він усе таки волів носити шкіряну, бо вона, казав, охороняє краще від терня куців і від їді гадюк.

— Одне Око! — радісно гукнув Тана, вискакуючи з трави.

Людина здригнулася і повернула на Тану голову, що на ній біліла глибока старість. Обличчя губилося у гущі білого волосся, риси в зморшках шкіри, а навислі брови заслонювали повіки. Лише одне око мав старий знахор вагаїв, друге забрав йому в молодості цяткований²⁹) рись³⁰). Звір згинув, а переможцеві³¹) зістало одне око, велика близна³²) на лівій щоці та його ім'я. Тана чув оповідання старших про той день, що в ньому Одне Око прийшов до вагаїв зі зеленою гілкою в руках. Та це було давно-давно, і глядя на старезну постать знахора³³), Тана не міг пізнати в ньому мужа, якого дужа рука забила колись цяткованого звіря. Та так як і весь люд вагаїв, знав Тана, що Одне Око треба шанувати і слухати. Він бо бував часто на розмові з духами, він міг відвернути нещастя, або спровадити лихо на голову людини, він умів заговорювати слабості і лікувати рани. Він знав, коли недужому вмирати, а коли здоровіти, духи смерті бо з'являлися йому раніше, чим прийти по душу вмiraючої людини. Він знав, яке зілля прикладати до ран, та чиряків³⁴), а яке ладити на питво. Боги вкладали в його голову думки, що їх не мала жадна смертна людина; тоді він учив вагаїв зваблювати бджільні рої у близькі до городища дупла³⁵), або варити збіжжя у розгріваній гарячим камінням воді. Тоді він грав на своєму

дивному лукові, змушуючи серця мужів бити скоріше, а очі жінок плакати. Він зладив цей лук, накладаючи на яворовий³⁶⁾ прут не одну, а кілька тятив³⁷⁾. На них перебірав він пальцями, видобуваючи звуки з тятив. Звуки були дивні, такі самі, а однак несхожі до тих, що виходили з людського горла. Все скоріш бігали пальці по струнах, все лункішим ставало звучання тятив, що замінялося в голосні, бойові звуки. Ці виривали оклики захвату, оклики мужности з грудей слухачів. У днях хоробрих діл і кривавих перемог співали їй вагаї, а Одне Око пригравав на своєму лукові.

— Чому малий хлопець утік з оселі, загнався далеко від землянки своєї матері і сидить у кущах, не наче дика курка? — грізно відіззався Одно Око.

— Тана не втік з оселі. Довгий Мрук звелів йому йти покликати мужів вагаїв, що на ловах біля Синьої Ріки. Чужа людина прийшла під вал, Тана бачив її слід. Як буде ніч, людина вернеться і уб'є чоловіків і забере вогонь.

— О горе, горе жінкам вагаїв! — кликнув Одно Око, бо він знав, що несуть Вагаям Гадючі Хребти. Вони жили дуже далеко на степах за Синьою Рікою, а дехто казав, що ще дальше, за тими горами, що закінчують землю. Звідтам вони нападали на землі других племен. Бігли багато днів лісо-степом, їли сире м'ясо й шукали осель вагаїв і нападали і вбивали чоловіків і жінок і дітей, дівчат поривали і погасивши вогонь, утікали, як тхорі.

— Нехай іде хутко хлопець і нехай вертаються до оселі сильні свого роду! Котрий з мужів є батьком малого хлопця?

— Сірий Вовк, що йому вовчиця відгризла шма-ток ноги.

Знахор звів до гори свої худі руки.

— Духи предків! — кликнув він дужим голосом — дайте добру дорогу дитині, просвітить його очі знайти в гущі і в темні³⁸⁾ сліди чоловіків!

Тана впав на землю перед знахором, а коли молитва старця була скінчена, Тана підвівся і пішов далі. Тепер він був певен, що його очі побачать дорогу по слідах мужів, що духи предків допоможуть йому знайти мужів вагаїв.

Одне Око дивився хвилину в слід хлопцеві, що віддалявся від нього, відтак позбирав широкі листки лопухів повні зілля та квіття, потрібного до ран, і почвалав³⁹⁾ назад так скоро, як на те лише дозволяла його глибока старість.

— Сину Сірого Вовка! — бурмотів він — твоя рука за слаба піднести зброю, а ноги втомляться утікати від вовка. О горе, горе племені вагаїв!

V.

Тана зайшов у глибину безкрайого лісу. Тут він був безпечніший перед зустріччю з чужою людиною, зате з трудом доводилося пробиватися крізь гущавину кущів, що спліталися тернистими гілками та не давали проходу ногам людини. Часто треба було піднімати сокиру, щоб пробити собі дорогу. То знов він лягав на землю та пролазив попід стіну гущавини і так пробивав собі прохід. Його шкура вся подерта колючками, а з чола ллється струмками піт. Кожня непрохідність місця⁴⁰⁾ тривожила його. Він ставав перед нею і шептав: „Вагаї не йшли туди”...

За кожен раз заким пристанути, за кожен раз заким піти далі, за кожним шелестом, близьким, чи далеким звуком, хлопчина ставав під деревом, готовий кожної миті лізти на нього, та довго, непорушно наслухував. Він їв на ходу шматки палляниці з пшеничного зерна, накроплювані медом, що йому мати вложила до шкіряного мішечка при поясі. Та коли сонце підбилося на саму середину неба, вказуючи полудне, хід Тани став повільнішати. Це голод відбирав йому сили. Він присів на колоду, що лежала поперек, звалена тут бурєю. В кущах напроти нього шелестіли гіллям якісь птиці, Тана сидів шукаючи очима в гущавині, тримаючи напоготові свій лук. Листя відхилилося і зпоза нього виглянула довга шия тетерева⁴¹⁾. Та-

но пустив стрілу. Птиця зично⁴²⁾ запищала, закрутилася на місці і впала, щоб за хвилину зірватися. Вона кидала собою об землю, вбиваючи глибше стрілу, що сторчала в її шиї. Тана зловив тетерева рукою і вдарив по голові міцно сокирою. Поліз з мертвою птицею на дерево і тут роздер її. Він вдоволено муркотів, випиваючи спершу кров, а відтак виїдаючи внутрішні м'які частини. Відпочивши ще хвилину, він зісунувся на землю та пішов далі.

Перед його очима отворився глибокий яр. Тана мусів зійти вниз, відтак дертися знову до гори. Чи це є та гора, що про неї казав йому Довгий Мрук? Тана шукав очима буків та беріз, але не бачив нічого, крім стіни папороті, що розрослася тут буйно та високо. Коли Тана пірнув у неї, вона накрила його з головою. Все таки він ішов далі, вгору, опираючись з усієї сили ногами об землю. Він полегшено зітхнув, коли вибрався з гущавини трав і йшов поміж високими деревами буків. Тут він хутко посувався наперед, бо його не зупиняли кущі, ані гілля, але шелест листя під ногами був небезпечний і зрадливий. Тана напружено вслухувався в кожен звук довкілля.

Де-не-де зустрічалися білі берези. Радість наповнила груди Тани; оце він ішов шляхом до Синьої Ріки.

Над його головою зашелестіло листя, стадо птахів немов сполошене чимось зірвалося з вершка високого дерева. Майже водночас попри хлопця пролетів олень. Вдаряючи великими крученими рогами в пні дерев, здирав ними листя з галуззя. Вухнаті зайці проскакували травою. Все більше дрібного звіря утікало побіч.

— Великий звір жене оленя і зайців — шепнув Тана і виліз швидко на молодого бука.

Проблискуючи очима крізь листясту корону, дивився у низ. Він не довго ждав. Затріщало гілля, зашвиств важкий віддих і з гущавини висунувся великий, кудлатий звір. Він сунув з тихим бурмотінням, безнастанно шугаючи по землі гострим ротом. Нагло станув на дві лапи, витягнув в усю довжину своє величезне тіло і голосно заревів.

Сірий ведмідь, пострах звіря і людини. Він був голодний, а всі молоді звірята, що їх м'ясо м'яке й солодке, повтікали від нього. Звір підніс вгору голову і втягнув у себе повітря, немов підозривав, що близько знаходиться якась чужа істота. Тана не віддихав. Якщо до ведмеда дійде запах його тіла, — не злізти йому з цього дерева! Тихо шуміло листя, порушене леготом. Вітер віяв у бік дерева, де сидів хлопець і ведмідь опустив голову. В кущах пробігла якась звірина і ведмідь посунув туди.

Давно пролунав проймаючий рев пійманого ягняти давно перестав бурмотіти вдоволений ведмідь. Давно залягла тиша в стривоженому лісі, а Тана все ще не зважувався злізти з дерева. Сидів як прикований, не маючи відваги податися в дорогу. Його мале серце билосся з тривоги перед тасмністю ліса, в грудях розливався холод. Тана боявся. Він дрижав на всьому тілі. Ах, як хотілося йому бути тепер дома, сидіти безпечному в затишші землянки! І водночас з образом домашнього вогнища прийшла згадка про чужу людину. І побачив в думці згашене вогнище, скривлене страхом обличчя матері, згадав Сірого Вовка, що може тепер б'ється з горсткою чоловіків проти цілої вагаги чужих . . .

Тана не ждав далі. Зручно як кіт зісунувся з дере-

ва, випростував задеревілі ноги і побіг далі. Він став немов ще обережніший як досі. Його великі, відстаючі вуха ловили кожен підозрілий шелест, ноги були готові до втечі, а збруя до боротьби. Його очі шукали на кожному кроці дерева, що на нього він міг би лізти в разі небезпеки.

Він був на хребті гори, а коли сходив узбіччям в долину, продираючись кущами глогу та шипшини, лісова стіна перед ним стала просвітлювати золото-соняшними щілинами. Тана побіг перед себе. За недовгий час стояв він на краю величезної долини, порослої високою травою, обведеної півколесом старезним, буковим лісом.

По другому її боці піднімалася хвиляста горбовина, поперетинана смугами рідкого гаю. Сонце сходило з неба і нахилилося низько над гай, його проміння лоскотали вже верхки дерев. За цим гаєм була долина Синьої Ріки і там полювали мужі вагаїв.

— Тана віднайде чоловіків, заки сонце піде спати — шепнув Тана щасливо всміхаючись і проглянувши перед собою траву, потонув у ній.

Розпалена сонцем вона задушливо пахла і лоскотала майже наге хлоп'яче тіло. Над його вухом тихо співали степові мушки та пільні коники. Повітря заливали щебетом дрібні птиці: жайворонок, чижик, коси, горобці. Схожі на отари легкопадних, освічених сонцем мряк пробігали стада ніжно-перих, чудових колірив фазанів⁴³), пролітали зграї срібних голубів, пажерливих⁴⁴) ворон. Прикрий, зичний голос круків протинав повітря, а йому відповідало скигління чайок у горі. Гидко хрипів завжди лютий борсук, десь здалека з лісу лунало виття голодного вовка, що виходив на

лови. Трава раз-у-раз сколижувалася за появою су-гака⁴⁵⁾, прудконогої серни, густих плижків⁴⁶⁾ заяця.

Тана полегшено відітхнув, коли скінчилася відкриття, нічим не забезпечена долина і він увійшов у гай. Та власне в цю мить вдарив його вуха глухий звук, немов гупання сокирою в твердий пень дерева, немов тупіт копит об землю. Тана хутко повернувся. Тупіт ставав виразніший, від нього дрижала земля під босими ногами Тани. Він видряпався на перше близьке дерево, і приляг до його пня та дивився на степ, звідки доходив цей дивний гул⁴⁷⁾. Його очі полонила сіра смуга⁴⁸⁾ на морі трав. Чи це привид, чи незнаний великий звір, що його голова віддалена від хвоста на кілька ліктів . . .

Розлягся крик птахів, що злетіли в гору, задрожала земля і Тана побачив могутні, кручені роги, сіре, з ясною смугою на хребті, тіло. Звір був схожий на дикого вола, але в нього були інакші роги, темніша шерсть та бистрий, жорстокий погляд.

Ледве на кільканадцять кроків від малого Тани ішов тур, лютий і відважний звір, що перекидає людину одним своїм рогом, а не боїться ведмеда, ані вовків. Дрижачи на всьому тілі, повен страху, і цікавості приглядався Тана турам, що проходили степом. Старий самець вів за собою стадо. Затих шум походу, стоптана трава лежала непорушно й покірно.

Тана зліз з дерева і приляг до землі, наслухуючи. Ніякий звук не ворушив тиші. Земля віддавала лише глухий стукіт далекої ходи турів. Але й він ставав все дальший і менше чутний. Тана пішов гаєм, що поволі замінювався у справжній ліс. Та він все таки не був такий густий, як той, що його Тана залишив за собою.

Між високими смереками і ялицями знаходився завжди свобідний прохід і можна було йти хутко, наздігнати втрачений час. Раз йому доводилося утікати на дерево перед дикими свиньми, двічі оминути кубло⁴⁹) гадюк. Часто привиджувались в гущавині блискучі очі дикого kota, вчувався тихий, морозний сміх лісовика.

Потік, що плив у ногах Тани у проваллі загасив його спрагу і вказав дорогу вділ каменюками врослими у високій, м'якій траві. Тана перескакував з одної на другу і йдучи вздовж потока, вийшов з ліса. Перед ним простягалася широка долина. Нім піти нею, Тана виліз на дерево, гнучку тополю, що росла на краю лісу.

Шукав очима ріки, йому ввижалася її срібна стежка по другому боці долини. Тим часом вогняна куля на небі котилася зовсім низько, залила півколесо неба червоною полумінню, озолотила хмари райдужними⁵⁰) проміннями і впала до землі. На межі лісу і степу, врзане між останні дерева гаю, а смугу долини, темніло озеро. Тана кликнув, здивований видом білих птахів з високими гнучкими шиями. Схожі виглядом на диких гусей, вони безшумно та повагом плавали по срібній поверхні води. Білі квіти в зеленому листі і довгі вужі незнаних рослин вилися по воді порушвані легкими рухами хвиль. З глибини випливали вгору червоні та срібні рибки. Вони мигали блискучим тілом і розсипали бризки мінливих краплин в світлі заходячого сонця. Повільні тверді черепахи⁵¹) лазили в плиткій, підбережній воді. Очерет шелестів від плижків водяних птахів. Водяні русалки били павутинними крилами, жалібно квиліли⁵²) малі рибалки⁵³). За

озером, як далеко засягнути зором, простягався степ, поперериваний прогалинами долин та озер. Тані здавалося, що він бачить довгу блискучу смугу ген, на краї долини. Чи це була ріка?

Тана зліз на землю. Він не пройшов і кілька кроків як його ніздрі⁵⁴) вдарив запах недавнього згарища⁵⁵). Він хутко схилився і доторкнув рукою купи попелу. Попіл був свіжий, він був з вогнища, що не горіло раніше, як учора вечером. Тана затремтів; вагаї були тут нещодавно. Вони й тепер були недалеко звідсіля.

Сонце схилилося ще нижче до землі і за хвилину згасло його благодатне⁵⁶), життєдайне⁵⁷) світло. Хутко став западати сумерк. Повіяв холодний вітер, що потряс деревами. Ліс сповила темнота. Тана відружово оглянувся за деревом. Сумерк немов обезвладнив його. Тана боявся ночі. Що може людина без вогню і в темні? Вона безсила як муха. Кожної хвилини міг її роздерти нічний хижак.

Тана видряпався на високу тополю, що з неї він недавно зліз. Прив'язав себе шкурятяним поясом до двох гілляк. Так він лежав, немов у колісці. Заплющив очі, вмоцнюючись до сну. Та сон не прийшов зараз. Ледве Тана почув себе сяк так безпечним у своєму леговищі, до нього вернулася думка про чужу людину. Довга ніч забере багато часу і поки Тана спатиме, чужа людина нападе на оселю. Йому треба покликати в пору мужів племені. Адже ж вони є десь недалеко звідсіля. Адже ж Тана прийшов над Синю Ріку, що про неї говорив Довгий Мрук. Вагаї були тут останнього вечора, нім Тана прийшов сюди; про це казало йому згашене вогнище і свіжо обгризені кістки.

Тана вихилився з вершка і вигукнув з усієї сили бойовий клич вагаїв. Він не був умовленим знаком, але чи можливо, щоб мужі не зірвалися зі сну, почувши клич свого племені?

Зірвалися сполошені птиці, голос Тани вернувся відгомонам назад, відтак у лісі запанувала довга, гнітюча тиша. Він повторив виклик. Йому у відповідь завив звір, один, потім другий . . .

— Вагаї пішли далеко — шепнув Тана.

Він напружено чатував, готовий замітити кожен рух, вловити кожен шелест таємного простору. Час плив поволі, густішала темінь. Ціла долина, і ліс тоннули в ній немов у чорній паполоні. Темні хмари плили попід небом, і одна по одній стали розблискувати перші зорі. Зійшов місяць, округлий червоно-жовтий.

Був час повні. Тани очі могли розрізнити дерева, куці, сливе кожну гілку. З пуці долетів зичний оклик нападеного звіра. Сірій вовк, гидкий собака і лютий кіт чатували на свою здобичу. Мовчання ночі ворушив крик хижаків. Та Тана вже не чув цього. Він спав твердим сном, без снів і без пробуджень, спав утомлений важкою мандрівкою.

Місяць піднімався все вище, освічуючи лісостеп та сплячого Тану. Він здивувався, зустрівши тут мало-го хлопчину, що знайшовся сам серед темного лісу. Горе дитині, що покинула землянку та круг вогню! Навіть високе дерево не давало охорони перед лютим котом та слизькою гадюкою. Але Тана не думав про це. Він спав спокійним і твердим сном.

VI.

Прокинувся на світанку, збуджений гавкотом собачої зграї.

Малі сірі звірі грізні своєю чисельністю, своїм вмінням осідлати здобичу спільними хитроцями, занюхали людину та спинилися біля дерева, де спав Тана. Спершу вони безумно вганяли по його слідах, прискакували до високої тополі, відбігали і знову поверталися. Зміркувавши, що схованка людини висока і певна, вони стали гарчати з люті. Лиш одна, більша і лютіша за інших самиця, з ясеними близнами від повиривної на боках шерсті, не гаяла часу на безцільне лютування. Вона декілька разів протяжно завилала, покриваючи своїм зичним гавкотом гаркитню⁵⁸) інших. Це був приказ вожда в собачій мові, бо неначе на даний знак, зграя⁵⁹) втихла. Руда собака поклатася на землі, під деревом. Інші зробили те ж саме. Очевидно вони вирішили ждати, доки випадок, утома чи голод, самі не кинуть їм солодке людське м'ясо.

Тана сидів нерухомо, впливши очі в сіру зграю. Він дрижав на всьому тілі, його зуби скакали, зачіпаючи одні за одних. Холод світанку кусав його наге тіло, бо його сорочка порвалася під час ходи гуцавиною, на плечах і грудях світило його тіло. Вид звірів, немов скував його рухи, він не зважувався піднести руки, ані ворохнути ногою. Він знав, що собаки такі ж люті як

і вперті, що вони не відійдуть згід дерева раніше від нього. Вся надія знайти вранці мужів була знищена. Страх Тани змішувався з гнівом. Його лютило це дождання тепер, коли він був уже так близько цілі. Йому стало гаряче ще нім перші промені сонця ogrіли його.

Лісостеп будився до нового життя. Нічні хижаци, що були тепер наче сліпці, ховалися у свої криївки. Благодатне світло сонця сіяло мир, перериваючи жорстоку боротьбу найгрізніших істот за добычу. На листі й травах блистали срібні роси. Пташки щебетали дзвінко, поспішаючи виспівати свою радість життю, подякувати богам за красу поранку. Хвиля життя, що поплила лісом залила й Тану. Вечірня втома покинула його. Він відчував силу до нової мандрівки, в ньому прокинулася відвага зустрічати небезпеки, він вірив, що вже незабаром мав знайти мужів вагаїв. Тим часом він не міг іти, не міг поборювати небезпек, не мав надії знайти хутко мужів вагаїв. Він мусів сидіти прив'язаний до дерева і ждати, ждати... Як довго?

Сонце піднеслося понад верхи дерев, час проходив, собаки лежали під деревом. Нагло вони завили, виявляючи дивний неспокій. Тана насторожив вуха, йому вчувався глухий стукіт копит, що бентежив звірів. Вони бо почули його багато раніше від хлопця. Втім хруснули сухі гілки, зашуміло листя поблизьких кущів і з поміж дерев вискочив велетенський лось⁶⁰). Його шкура дрижала, з рота текла піна, в темних очах відбивався жах смерті. Зочивши⁶¹) собак раніше, нім вони встигли гурмою кинутися на нього, лось скочив у бік, підкинув розсохату голову та проскакуючи величезними плигами, зник у гущавині. Собаки кину-

лись йому в слід. Тана ледве встиг замітити, що стегном⁶²⁾ лося проходила яскрава червона смуга, схожа на вузький струмок крові.

— Стріла людини поцілила розсохатого звіря! — кликнув хлопець, не зважаючи на додати, що ця людина належала до юрби чоловіків вагаїв.

Отямившись з першої радості, глянув Тана униз. Руда самиця все ще лежала на землі, другий кружляв довкруги дерева знову обнюхуючи хлоп'ячі сліди. Вони залишилися стерегти свою добычу, що мусіла впасти їм у щелепи⁶³⁾, раніше, чи пізніше.

Дві супротивні думки заворушились в голові Тани майже рівночасно: дождати вагаїв, що були десь недалеко, або битися зі собаками. Дождати мужів тут на дереві не дуже було доцільно; що правда цим лісом вони повинні вертатися додів, але коли і котрим провалом захочуть вони йти? На втечу перед собаками лічити⁶⁴⁾ було непогода⁶⁵⁾. Їх було двоє і вони могли дуже довго і вперто бігти. А тут кожної миті могла вернутися вся згряя, що побігла за лосем . . .

Тана відв'язав себе від гілляк, стиснув у руці сокиру. З лука він не хотів стріляти, щоб не розкошувати⁶⁶⁾ звірят слабкими ранами, до того йому було важно заскочити їх. Обережно й незаметно зісунувся він по пні дерева.

Тепер він стоїть на землі, опертий об дерево, і відкидає від себе звірів помахом сокири. Сон скріпив його сили, він відчуває себе бадьорим та дужим. Він стоїть, широко розставивши ноги, з розвіяним волоссям, з палаючими очима, з жагою боротьби в молодих грудях. Всі м'язні його тіла напружені, його думка ясна і звернена лише на роззявлену⁶⁷⁾ звірячу пащеку⁶⁸⁾.

Міряючи в око, Тана потрапив у межинісся⁶⁹) собаки. Зі залитими кров'ю очима, із вискаленими зубами прискочив звір до хлопця. Цей підніс сокиру і опустив її на піднесену передню лапу самиці. Вона завила і впа-ла на три ноги. З розторощеної ноги текла кров, а шкура звисла стряпцями⁷⁰). Звір піднімав зі скиглінням свою гострозубу пащеку, але шкутильгаючи на трьох ногах, він не міг досягнути звинної як змія людини. Він зробив кілька кроків перед себе, потім захитався, впав на три лапи і став зливати кров, що стікала з пащі та з ноги.

Тана відчув дотик чогось холодного на своєму на-гому стегні. Це перша звірюка, що досі кружляла кругом Тани, вхопила його за ногу. Тана пустив на її карк сокиру. Звір пустив ногу, затанцював з болу кругом себе і з розгоном кинувся на Тану. Він станув на дві лапи, сягаючи до горла Тани. Хлопець побачив відчи-нену червону пащеку на висоті своїх очей. Смердячий віддих ов'яв його обличчя. Тана схилився і повернув у руці сокиру, пригтовляючи удар з долини. Він за-махнувся і вдарив, ціляючи в долішню щоку. Звірюка підстрибнула якомсь смішно вгору, випрямилася і впа-ла на чотири ноги. Тані не вдалося забити її, але страшна гострозуба, роззявлена пащека не була йо-му вже грізна. Він сміявся голосно, коли звір намагав-ся підійти близько, хіба лиш на те, щоб Тана дав йо-му по голові своєю сокирою. Самиця захиталася, пере-біраючи ногами, немов людина, що випила за багато меду. Тана копнув її ногою в живіт і від цього слабко-го удару вона впала на землю.

Тана дивився на поранених звірів. Почуття пере-можної гордості розсаджувало його груди. Що каза-

тимуть друзі, коли він розказуватиме їм свої пригоди?! Що скаже його мати? Вона лякалася бачити сокиру в руках сина. І якою гордістю наповниться серце Сірого Вовка, коли його син принесе йому свою закривавлену зброю!

Трава довкруги була залита кров'ю і Тана щойно тепер помітив, що з його ноги тече кров та змішується разом зі звірячою. Тана зірвав листя з куща і приклав його до рани. Та листя сплило разом з кров'ю, що стікала кількома червоними струмками. Тана глядів безсило на розшарпану собачими зубами рану, на кров, на звірів, що з них один поштилигукав у поблизькі кущі, а другий все ще намагався підповзти до Тани, на своїх трьох ногах. Тана показав йому зі сміхом свою сокиру. Собака заскімлив і присів до землі.

Тана поправив на собі ремінь і пустився йти. Та по кількох кроках мусів зупинитися. Він відчував гострий біль у нозі і в його голові повстав якийсь дивний гул, так наче б там під чолом загіздився рій бджіл. Нога стала деревіти, вона була важка і вся в крові. Його м'язи зів'яли, немов розпущений лук і він мусів сісти на траву, хоча це була очевидна необережність; запах крові міг звабити сюди диких звірят.

Тана сидів на землі і не міг йти далі. Злі духи перестріли його в дорозі, вони наслали на нього собак. Чужа людина нападе на оселю, а Тана не покличе мужів вагаїв. Тана побив собак, але він не може вилізти на дерево. Він не знає як спинити цю червону воду, що тече з його ноги, а забірає силу з усього тіла. Тана відчуває свою пекучу самотність, він почуває себе безсилим в обличчі небезпеки, що чигає звідусіль. Ах, якби знала про це Тополя, його мати! Вона спини-

ла би кров з рани, вона зав'язала б її пахучою травою! Вона дала би Тані козячого молока і печеного м'яса... Вона сиділа би біля нього і поклала би свою руку на його голову, і казала б до нього слова і її голос заглушив би цей дикий шум, що повстає в його голові...

Думка про матір витиснула сльози з очей Тани. Біль у носі забрав його силу, ослаблював думку, цей біль згасив усю радість з перемоги над собаками. Серце Тани почало дивно колотитися, у грудях роздалося холодне, чуже почуття і він повалився в траву, втрачаючи свідомість.

VIІ.

В оселі було тихо й темно. Вже другу ніч ждали вагаї приходу ворога. Велика ватра, що горіла завжди на площі біля жертовного каменя, розсипаючи довкруги себе веселі іскри і вливаючи свою ясність в душі вагаїв, була тепер погашена. І вміраючи, вогонь загасив все живе в оселі. Не видно проміння світла, ані тіні людини. Не чуто згуку ніякого голосу. В нічній тиші важко було б знайти і слід якогонебудь життя. Оселя бовваніс⁷¹⁾, мов кладовище, що в ньому поховані люди, звірята і вогонь. Окові чужинця здається вона лиш частиною лісового зруба, що прилягає до стіни лісів і входить глибоким клином в степ.

Тиша мила вухам ворожим, вона свідчить про глибокий сон, що в ньому потонули мешканці оселі. Та неприявність вогню дивує чужинця, він не знає, чи заблукав ніччю, згубивши шлях, чи винні цьому сторожі вогнища, що самі поснули й дали вогневі погаснути. Так блукаючи по степу, ватага чужої людини віддаляється від оселі і її мешканці полегшено віддихають. Бо вагаї не сплять цієї темної, холодної ночі. Принаймні не всі. Вони лише перенесли вогонь у глибину землянок і там сторожать його, безугавно підсилюючи. Вони повстромлювали в землю дерева між лісом, а валом і в цей спосіб змінили зовсім вигляд оселі. Вони натягнули свої луки і наготовили купи стрілен. Назби-

рали каміння і наготовили води в глиняних горшках та ямах. Насипали купи піску. Нагострили свої ножі та сокири. Вони не їли багато м'яса, щоб почувати себе легкими, але їхні серця були ситі відвагою. Чи не були вони міцні і дужі? Чи не були непобідні в кожній битві, що її зводили досі? Чи не сказав учора знахор, що перемога буде по боці вагаїв? Він ворожив з диму жертвовного вогню, він читав на зорях. Зі залпним віддихом стежили вони за рухами знахора Одного Ока. Що побачать його очі, поле смерті, чи перемогу ватру? Що є уділом вагаїв, неволя, чи добуток, знищення роду, чи помста на ворогах?

Перемога!

— Вагаї перемовають чужу людину! — сказав жрець.

Відтак він бурмотів якісь невиразні слова, мовляв, полум'я ватри освічує урну з попелом, боги прагнуть кривавої жертви за дану перемогу; хто зважав на це? Кривавої жертви? Не одну, а багато принесуть вони, адже ж там, де є перемога, є невольники. Урну з попелом бачив жрець? Одну урну? Що значить одна смерть в обличчі перемоги цілого племені?

Розташовані⁷²⁾ на призначених місцях ждали вагаї приходу ворога. Була це друга ніч від тої хвилини, що в ній малий син Сірого Вовка побачив сліди чужих. Цієї ночі з'явився ворог, але обманений підступом вагаїв віддалився він від оселі. Щойно на схилі ночі, коли сон долає найміцніших і ломить найбільш сторожких, наблизилася чужа людина не більше як на віддалі кількох високих, покладених одне за одним дерев. Це була ватага чоловіків. Низькі, кріпкі люди з короткими, кривими ногами, з довгими тулубами і малими, мов у птахів, головами, з косими очима. Як

і деякі вагаї мали вони на бедрах шкіри, але це були шкіри незаних вагаям звірат. Взористі, наче гадючий хребет, блистіли ці шкіри в світлі місяця і здавалося, що це гадюки совають по землі і прагнуть по жерти плем'я вагаїв.

— Гадючі хребти! — кликнув знахор Одне Око.

Йому помогли злізти з частоколу, куди він виліз, щоб приглянутися ворогові.

Вагаї чували багато разів про людей з гір, званих Гадючими Хребтами, що не вміли варити м'яса, ані виробляти горшків, зате були дужі як воли і жорстокі як дикі коти.

Запах чужих шкір ударив у ніздрі вагаїв. Він наповнив лютістю їхні серця і вони затремтіли з нетерплячки до боротьби. Але їхній вожд, Довгий Мрук, що на чолі горстки юнаків стояв заслонений жертовним каменем і звідти проводив обороною, стояв нерухомо і вагаї мовчали. Ще не був час зрадити себе. Ще нападні і напасники обманювали себе мовчанкою.

Оточивши великим колесом вал, підходили Гадючі Хребти все ближче похилені, грізні, схожі на тіні, що рухаються на полі мертвих. Кожен з них мав в одній руці сокиру, а в другій спис. Вже вони віддалені на кілька кроків від валу, вже вони певні, що заскочили вагаїв у сні і вже їхня думка п'яніє від запаху чужої крови і насолоджується багатством добичі.

Тишу прорізав бойовий клич вагаїв. Цей клич був голосний, як гук грому, проймаючи як лезо ножа а сміливий, як роз'юшеність⁷³) звіря. Ніч здригнулася, повітря заколихалося, ворог заскочений спинився. З гори посипалися на нього стріли та каміння.

Довгий Мрук гукнув:

— Гадючі Хребти не мають лука, ані стріл з їддю гадюки! Вагаї не лякаються чужої людини!

Мужі відгукнулися бойовим викликом на слова Мрука. Збагнувши, що ворог лякається затросних стріл, вагаї стріляли і вибухали радісними окликами за кожним зраненням. Ці стріли відсахнули навіть ворога від валу. Та радіти з цього було передчасно; людей з гадячими хребтами було багато. Як дерев у лісі було їх і ледве відступивши, вони поверталися знову. Вони оточували частокіл своїми рядами, хоч і прорідженими тепер. Вагаям здавалося, що це ніч родить ці Гадючі Хребти і посилає їх на згубу племені.

Довго тривала боротьба. Вже ніч минала, вже світанок роз'яснив землю, а битва не вгавала; вагаї не мали вже затросних стрілен, купи каміння на площі змаліли, вичерпалася вода, зник пісок. Потупилися ножі і сокири. Проте вагаї боролися. Жінки збирали каміння та списи ворогів і подавали мужам. Вони були такі ж невтомні, як і їхні чоловіки. Вони згортали остачу⁷⁴) піску та вичерпували воду. Та Гадючі Хребти не відступали, а що ж міг вдіяти пісок та списи хмарі розлучених чоловіків? Вони йшли вперед, вони знову присікалися до валу і облягали його як муравлі. Вони підходили в кількох місцях і вагаї не мали стільки бійців, щоб відкинути ворога від просіків⁷⁵). Прогнані з одного місця, починали Гадючі Хребти підходити в другому і в вагаїв було замало рук, щоб працювати водночас в кільканадцяти місцях. Ледве відкинули воли купу Гадючих Хребтів з одного місця, як Довгий Мрук кликав їх на друге і вони, люті і безсилі, починали все від початку, не бачучи кінця і розуміючи безнадійність свого становища. Не дивлячись на завзя-

ту оборону, на вершках частоколу з'явилися перші ворожі постаті, відразу в кількох місцях.

Жах впав на оселю. Жінки заводили, кидали все і втікали в нутра землянок. Бійці кричали, не розуміючи один одного. Та для них поява Гадючих Хребтів була викликом до боротьби. Не по нутру бійцеві сидіти оточеному і боронитися стрілою; це діло жінки, а не чоловіка, що прагне крові.

Вагаї кинулися на ворога. Одинцем на цілі гурти Гадючих Хребтів. На воротах билися сокирами син Ясеня і Білий Камінь. Молодий Шангаа зі закривавленим обличчям і поздираною на плечах шкурою, бігав вздовж валу своїми прудкими ногами і кидався на кожного напасника зі своїм ножем. Довгий Мрук скидав цілі ряди ворогів одним замахом своєї дужої довбні. Сірий Вовк, лиш з трьома молодими юнаками, майже дітьми, боронив цілої стіни гострою списою. Жінки, що пройняті страхом, втекли були з поля битви, бачучи мужність чоловіків, кидали під ноги ворогам каменюки з валу, товсті поліна на голови, стали засипати піском очі. Жага⁷⁶) боротьби, що горіла досі у грудях воївників опанувала тепер всіх, жінок, підлітків, дітей. Голос Довгого Мрука піднімався понад галас битви:

— Боріться вагаї, убивайте Гадючі Хребти! Жаден з них не доторкнеться землі предків, не стане в теплі нашого вогнища! Хороніть жертвовного каменя, не дай-те на поталу наших жінок і дітей!

Як розпалене залізо падали слова вождя на серця сміливих бійців. Мов батіг з моченої шкіри бичував його голос їхній запал. З диким криком, що сів жах

у ворогів йшли мужі у бій і кожен був готовий віддати життя за святі речі свого племені.

Це зрозумів ворог. Він побачив, що не побідить ранише, аж знищить провідника битви і вождя племені. Мужва без вождя є як тіло, що від нього відрубали голову. Як вогнище, що в ньому згасла душа вогню. Як змія без їді.

Гадючі Хребти видерлися цілою купою на вал, де стояв Довгий Мрук. Всі мужі кинулися туди, де вороги оточили з трьох боків Мрука, неначе мухи дужого вола. Довгий Мрук викликнув бойовий клич і похилився наперед, замахнув своєю довбнею. Немов дозрілі груші, полетіли найближчі з порозбиваними в рів головами. Та на їхнє місце приходили нові. Люта і страшна настала боротьба. Як льви билися юнаки вагаїв, як велетень боровся їхній вожд. Здавалося, що це не люди б'ються, що за ними стоять тіні богів і б'ють довбнями і гупають сокирами і колять списами. Здавалося, що ніяка сила не допустить ворогів до нутра оселі.

Та ворогів було багато. Вони напливали й напливали, немов би родила їх зла ніч і посилала на згубу вагаям. Все частіше проносилися зойки ранених бійців. Нагло гострі жіночі голоси прорізали повітря. Вони перестерігали мужів. В запалі боротьби не помітили ці, що Гадючі Хребти обійшли їх і знайшлися за їхніми спинами. Довгий Мрук захитався, вдарений зі заду в голову. Водночас його права рука з величезною довбнею звисла безвладно, спливаючи кров'ю. Гадючі Хребти завили з радости.

Довгий Мрук лежав на землі, біля жертовного каменя, а жінки прикладали листя до його рани, кропи-

ли водою обличчя, що здавалося мертвим. Щойно, коли його рани були зав'язані волокном, а в горло йому влили гарячого меду, відчинив ранений очі. Він піднісся і сів. І в цю мить він побачив видовище, що зморозило кров у його жилах; десятки вогнів ішли на оселю. В руці кожної Гадючої шкіри палала головня⁷⁷). Як живі вогні наближались вони, щоб впасти на оселю останнім, смертоносним ударом. Вони вважали себе вже побідниками і хотіли знищити і слід, де було колись життя вагаїв. Крик жаху ударив в небо. Вагаї побачили свою загибель. Кожна головня в руці Гадючої шкіри дивилася на них обличчям смерти. Згори, кам'яним дощем падали стріли.

І ще раз глянув Довгий Мрук з тугою туди, куди пішов Тана, малий відважний син Сірого Вовка, що згинув десь, роздертий іклами хижаків. І ще згадав Довгий Мрук чоловіків, що прийдуть як мине ніч і застануть згарище і руїну на місці оселі. Вони не знайдуть нікого зі своїх жінок і дітей. Бо малий хлопець, що йшов з вісткою до мужів, згинув. Бо знахор, що ворожив побіду обдурив їх. Довгий Мрук заскреготів зубами. Дрожжю пройняла його думка про діло помсти, що його доконають мужі вагаїв на Гадючій людині. Він засунув за шкіру зранену руку, взяв лівою свою довбню і вимахуючи нею, немов гілкою, вигукнув зично бойовий клич вагаїв. Цим він повідомляв своїх і ворогів, що не дасться взяти в руки ворогам живим.

Куди він біг, там слідом за ним йшла кривава стежка, а гидкі Гадючі Хребти падали на землю, мов овочі з дерева. А за ним ішли на смерть мужі вагаїв. Вони кинулись за ним, порвані його одчайдушністю, але

він думав все таки врятувати хоч дітей і жінок. Тому він прорубував собі дорогу крізь браму і вибіг на вільне поле.

Вагаї бігли наперед себе. За ними, немов стадо вовків за чередою оленів, гнали Гадючі Хребти. Вагаї бігли до лісу. Вони гинули по дорозі, але не дали себе порізати в оселі, немов барани. Їм було все одно де вмірати, а в лісі могли заховатися жінки з дітьми. Чоловіки могли свобідніше повертатися. Крім цього вони відвертали в цей спосіб увагу ворога від оселі.

Вагаї бігли до лісу. Ліс-охорона слабим, ліс-передиска грудям сильних. На дворі починало світати і ліс стояв у ранньому тумані, немов сплячий велетень, повен сили й таємности, повен небезпек і несподіванок, готовий проковтнути кожного, хто в нього ввійде, іноді на те, щоб знищити, іноді, щоб врятувати.

Вагаї бігли до лісу. Ще крок ще два, ще кілька віддихів і вони досягнуть перших дерев. Прудконогі⁷⁸) хлопчачки перші допали лісового берега. Та замість зникнути в ньому, вони зараз же повернулися і кинулися бігти назад, вимахуючи руками та видаючи радісні оклики. Діти та жінки з немовлятами на руках спинилися гурмою. З лісу вилетіла ватага людей. Вагаї не вірили своїм очам, але це справді були чоловіки їхнього племені, що повернулися з над Синьої Ріки.

Вони бігли сливе безперервно один день і пів одного, бігли охоплені бажанням помсти й убивства. Бо вони довідалися від Тани, малого сина Сірого Вовка про те, що чужа людина кружила біля оселі. В погоні за лосем, що втік їм зі степу в ліс, але поранений численними затросними стрілами не міг уже далеко втекти, вони знайшли хлопця, що лежав у траві у крові

і без свідомости. Недалеко від нього за кущами лежали два конаючі собаки, а пара вовків починала гризти ще живі собачі стегна. Мужі вагаїв вхопили хлопця і побігли геть від цього місця. Коли вони напоїли його водою, він відчинив очі... Він сказав їм про чужу людину.

Вони поділилися на три частини і лише середуца з них, під проводом самого Вага вибігла тепер з лісу і кинулася на Гадючі Хребти, що переслідували вичерпаних боротьбою вагаїв. Дві інші частини стояли зачатовані з двох боків, у лісових кущах. Стояли тремтячи і скрегочучи зубами, ждали нетерпляче, хижо й хитро. Гадючі Хребти спинилися. Вони нараджувалися. Вони викрикували короткі, уривані слова. Але вони не могли погодитися. Шал убивства затемнив їхні мізки. Вони не подумали, що їх може зустрінути засідка, вони побігли всі назустріч чоловікам, що були під проводом Вага і чинили, якби хотіли відступати від нападу Гадючих шкур.

Вискочили зачатовані⁷⁹). Круг, що в ньому Гадючі Хребти самі замкнули себе, як звірі в пастку, був тепер щільно обставлений живою стіною узброєних і розлютованих вагаїв. З готовими сокирами, страшними довбнями, вигладженими вогнем та воєнним завзяттям, вони були непобідимі.

Мов мухи від спеки гинули Гадючі Хребти і лише недобитки кинулися до втечі в ліс, залишаючи вбитих і ранених, зброю і шкури.

VIII.

В глибині землянки, на леговищі з моху та листя лежав малий Тана. Рана від укушення собаки ятрилася⁸⁰), боліла й пекла, хоча на неї наложили листків і зілля. Щойно над ранком скінчив знахор оглядати та перев'язувати рани войовників стеблами⁸¹) трав та ликом⁸²) і Тополя прохала його прийти до малого Тани, що мав лише одну рану на стегні.

— Не мине багато часу і хлопець бігатиме по майдані — воркотів Одне Око і підніс шкуру, що нею був накритий хлопець.

Старець так і застиг, вдивлений в ногу Тани. Вона втратила свою білість і загорілася, обважнівши, мов колода. Око знахора слідкувало з тривогою за червоною смугою, що з'явилася довкруги покусаного місця. Смуга розливалася з кожною хвилиною в одну синяву площину.

Хворий скиглів. Мати, що сиділа побіч з маленькою дитиною на руках, прикладала до гарячого чола Тани мокре листя. Вона скаржилася, що Тана не хотів доторкнутися до їжі.

Одне Око сів на камені і ніхто не міг нічого розібрати з його гнівного бурмотіння.

— Чи малий син Сірого Вовка є в хижі⁸³) свої матері?

Тополя пізнала голос Довгого Мрука і хутко встала.

— Син Сірого Вовка є тут. Він лежить без сили, бо ця відійшла від нього разом з кров'ю! — кликнула вона, ледве здержуючи в собі гнів.

— Тополя має сина відважного як тур і хитрого як лисиця.

Мати Тани заломила руки:

— Діти матерів селять в оселі і не йдуть шукати чоловіків у лісах, де дикі собаки роздирають дитині ногу!

Довгий Мрук махнув лівою рукою на жіноче бідкання; права, поранена, була засунута за шкуру. Він мав щось важніше сказати тепер і звернувся з тим до Сірого Вовка:

— Великий Вага хоче брати на лови малого сина Сірого Вовка, хоче дати йому пай⁸⁴⁾ у добичі⁸⁵⁾ та посадити біля войовників⁸⁶⁾ племені.

Сірий Вовк, а за ним Тополя поклонилися до ніг войовникові роду Вага. Вони прохали його зробити честь їхній убогій хижі і увійти до неї.

Схиляючи свою високу постать, увійшов Мрук до землянки. Йому показали місце на камені, застеленим шкурами, де вже сидів знахор, Одне Око.

Довгий Мрук дивився здивувано на недужого. Бліда, майже жовта дитина, з погаслими, глибоко впаденими очима, з устами, спаленими вогнем хворости, з дрібним, нагло похуділим тілом, ледве нагадувала жвавого, веселого хлопця, що ним був Тана ще перед двома днями.

На вид войовника замрячені очі недужого розблили іскрою життя.

— Тана знайшов мужів! — відізався він, але останнє слово сплило в хрипкому шепоті.

— Тана піде до войовників ватри! — сказав голосно Довгий Мрук.

І Тана побачив, як Довгий Мрук провадить його майданом до ватри, де сидять лише мужі, хоробрі войовники роду. Високо в гору стріляє полумінь побідного вогню, золоті іскри плигають аж до хмар і там сіяють мов малі зорі.

І встав з каменя жрець Одне Око, що бачив уже багато життів і смертей і піднявши руки вгору, звернувся до виходу. Так він готовив вільне місце духові смерти, що надходив по душу хлопця.

Обличчя чоловіків посіріли, дико крикнула молада мати. Налякана дитина, покинута долі, зайшлася плачем. Знахор ухопив Тополю за руки. Та вона сильніша в цю мить за всю силу мужчини, вирвалася і впала йому до ніг, нетямна на суворий закон смерти. Обнявши руками його коліна, кричала рятувати їй дитину, її малого Тану. Неправда, що він вмер, неправда, о скажи, що це неправда!

Горе їй, безумній жінці, що хотіла боротися з духами, що стягала на себе їхній гнів і помсту.

На щастя знахор, що бачив багато на своєму віку, надав себе захитати жіночою нерозвагою. Він клікнув дужим голосом до Тани.

— Малий син Сірого Вовка не піде вже до ватри людей! Духи його дідів прийшли по нього і візьмуть зі собою його душу, як тільки його тіло згорить на кострищі⁸⁷).

І він вийшов зі землянки. Тополя зіснулася біля ложа Тани, і важко дихаючи, тихо стогнала.

Тана чув глухий шум біля себе. Він знав, що це шумлять крила духів предків, але він не хотів ще йти до них. Очі його душі сліпили яскраві образи життя.

— Чужа людина уб'є дітей вагаїв! — кликнув, кидаючись на постелі.

— Горе чужій людині! — відказав Довгий Мрук і ударив себе в груди величезним п'ястуком. — Довгий Мрук, син Вага не спочине, аж доки на могилі Тани не лежатиме череп⁸⁸) чужої людини.

Слова вояownika не доходили до послабленої свідомості Тани. Він розплющив очі, його сині уста рухалися, якби він хотів щось сказати. Мати нахилилася над ним. Він ухопив її руку своєю гарячою ручкою і шепнув щось. Коли ж вона піднеслася, щоб переказати чоловікам бажання хворого, серце її малого сина перестало вже битися.

— Тана велів дати до його могили кам'яну сокиру, — сказала вона твердим голосом і впала, ридуючи на дитяче тіло.

Сірий Вовк похилив свою високу, дужу постать.

При отворі землянки товпились жінки і мужі вагаїв. Знахорі мовили молитви до духів предків з піднесеними до гори руками. Відтак заголосили жінки, а їхній плач порушив тривогою передранкову тишу степо-лісу. Тоді пронісся голос Великого Вага:

— Нехай не дозволять плакати чоловіки своїм жінкам та матерям; чи не проміняли боги життя дитини за багато життів?!

Як земля по довгій пасусі вбирає в себе мокрість дощу, так вбирали в себе ці слова вождя серця вагаїв. Полегкість пролетіла у віддихах їхніх міцних, нагих грудей. Коли ж він ще нагадав їм право помсти, пра-

во, що йому коряться⁸⁹⁾ усі людські племена, вони немов одержимі⁹⁰⁾ спомином кривавої відплати, вигукнули всі враз грізний, хвилюючий, бойовий клич вагаїв. Ясний ранок здригнувся, замовкли налякані, хижі звірі, душа мертвого спинилася у своїй мандрівці. Вагаї побачили її, вони клялися, що бачили на хмарах постать хлопця, що ріс у велетня⁹¹⁾.

I. Винницька, „Кам'яна сокира” (оповідання). Гайденав, В-во „Бистриця”, ст. 60.

З далеких присмерків століть устають образи первісного життя буйної землі. Кам'яна доба, люди культури неоліту. Над ними простий, невмолимий закон сили — сили людських і звірячих м'язів. Ступінь натуги всіх людських сил — єдина основа, що дає право на життя. Це право треба щодня для себе силою видирати, або пропасти. Дика, первісна природа лісостепу надає буйністю свого масштату дрібних комашок, що ворухаться на дні її густих, високих трав, лісів. Комашкам тим наймення — людина. А землі як наймення? Вона в добі неоліту назви не має. Але з глибини тисячоліть щось знайоме, щось близьке пригадується. Люди високі, чорноокі, чорноволосі... і другі, „чужі люди”, скісні в них очі, присадковате тіло, в шкірах з інакших, цяткованих звірів, наче б з центральної Азії. Напад чужих людей, боротьба на смерть і життя. І ми вже знаємо: в нападі тактика хитрощів монгольської крові. Може яких пращурів печензьких орд, може їх попередників. І чується, що це книжка не тільки для молоді, хоч героєм її малий хоробрий хлопчина, що ціною свого життя привів відсіч нападений оселі і здобув собі право, непотрібне вже йому, входити в коло воївників племені.

Не про дитячі пригоди ця книжка. З прадавніх, пригаслих попелищ оживає й бурлить дико кров — призабута сторінка з неписаної історії землі української, твердої долі її загинулих людей. З скупих небалакучих рядків її продирається до нас п'янка зелень буйних пралісів. В примітивно нескладних уривках розмов грізною силою напружено тремтять зосереджені в собі дикі серця мовчазних людей. А все проникає й сковує в одну цілість ніде не описаний і ніким неназваний одвічний „закон джунглі”, жорстокий у своїй самозрозумілій простоті і незмінності як для людей, так і для звірів: власними м'язами здобути право на життя, якщо зумієш перемогти.

Ст. 6.

„Літературно-науковий Вісник”, кн. I.

Регенсбург, 1948, ст. 153.

П О Я С Н Е Н Н Я

1) „Площа мужів” — вільне місце по середині оселі, де чоловіки, старшини роду, або племені сходилися на наради.

2) „Жертовний камінь” — великий плоский камінь, що на ньому складали жертви богам і духам предків.

3) Велика ватра — місце, де запалювали великий вогонь у час важливих подій: свят, воєнної перемоги, після повороту з ловів, тощо.

4) Плем'я — суспільна одиниця праслов'ян і праукраїнців. Суспільство первісної Русі-України складалося з родини, яка творила рід (біля 30-40 родин), а кілька й кільканадцять родів творило плем'я.

5) Вагаї — уявна назва племені, що жило на землях Центральної України в добу неоліту (новокам'яної доби).

6) Бербена — дерев'яні, гостро затесані і обпалені стовбчики.

7) Призьба — тут висипана з землі лава вздовж оборонного валу.

8) Не ревнував — не завидував.

8а) Топорище — ручка від топора й сокири.

9) Знахор — ворожбит, чарівник.

9а) Жубр, або зубр — великий ссавець, рогатий, жив у Біловежській пущі.

10) Тур — великий, рогатий звір з роду ссавців, паристокопитний, предок вола й корови, жив у степах України, тепер вимер.

11) Дебелу постать — огрядну, набиту, сильну постать.

12) Роззявляв — відкривав.

13) Загроза — існує тоді, коли має щось злого трапитися; може бути „загроза безпеки”, з. війни, з. голоду й ін. Походить від дієслова загрознити.

- 14) Відчай — розпач, розпука, біль з приводу нещастя.
- 15) Ватагами — більшими групами (ватага — загін, група, гурма).
- 16) Довбня — дерев'яна, коротка дуже товста палиця, дрючок.
- 17) Чаклунів — ворожбитів, жреців (жрець це був поганський священик, або й світська людина, що сповняла культові функції, такі як приношення жертви богам, ворожіння з небесних зір, диму, воску, лету птахів і ін.).
- 18) Землянка — хатинка, або хата, видовбана в землі, з одною, або більше кімнат.
- 19) Путньої оборони — доцільної оборони, успішної.
- 20) Невгортана — нестримна, неопанована.
- 21) Барс — звір-хижак, з родини котів, подібний до пантери, але має великий пухнастий хвіст. Тепер живе в Середній Азії, але колись-колись жив теж у лісостепях України.
- 22) Хребтом — подовжним верхом гори.
- 23) Глогу — другий відмінок від іменника гліг — деревна рослина, має гілки з колючками, білий квіт і червоні овочі.
- 24) Шипшина — куцова рослина, має колючі гілки і рожево-білий квіт (називають її теж дикою рожею).
- 25) Хоробрий — відважний, мужній.
- 26) Притаюючи — ховаючи (дієприкметник від дієслова притаювати-таїти, замовчати перед кимось).
- 27) Кізячою — з козла.
- 28) Веретено — знаряд для ручного прядення ниток з пряжі (вовни з рослин: конопель або льону).
- 29) Цяткований — покритий цятками, дрібними точками.
- 30) Рись — дикий кіт.
- 31) Переможцеві — третій відмінок від іменника переможець, людини, що перемогла в бою, змаганнях або війні.
- 32) Близна — знак від загосної рани.
- 33) Знахора — четвертий відмінок від іменника знахор — ворожбит.
- 34) Чиряків — другий відмінок множини від іменника чиряк — ропний наріст на тілі.
- 35) Дупла — діри в дереві, що в них можуть гніздитися звірята, бджоли тощо.

- 36) Яворовий — з явора.
- 37) Тятив — другий відмінок множини від іменника тятива — струна на інструменті або на луку до стріляння.
- 38) В теміні — у темноті.
- 39) Почвалав — пошкандибав, пішов з трудом.
- 40) Непрохідність місця — неможливість переходу, місце, що його не можна пройти.
- 41) Тетерев — куцова птиця з курячої породи, як і курка гребе землю, має сіре з білими цятками пір'я.
- 42) Зично — дзвінко, голосно.
- 43) Фазанів — другий відмінок від іменника фазан — птиця з курячої породи, тепер живе в теплих країнах, колись жила в степах Центральної України. Самці мають дуже гарне пір'я і довгий хвіст.
- 44) Пажерливий — жадібний, все хотів би з'їсти.
- 45) Сайгак або сугак — порода антилопи, живе в Середн. Азії, колись жив і в Україні.
- 46) Плижків — другий відмінок від іменника плижок — скок.
- 47) Гул — шум, гамір.
- 48) Смуга — пасмо, пояс (пасмо світла, землі, трав тощо).
- 49) Кубло — гніздо гадюк.
- 50) Райдужними — барвними (від іменника райдуга — веселка, що має сім красок).
- 51) Черепахи — звірята з роду гадюк, покриті тверим панцирем, що з нього висувають голову, хвіст і ноги. Родяться з яйця.
- 52) Квиліли — тихо пищали.
- 53) Рибалки — водні комахи з гарними крильцями.
- 54) Ніздрі — отвори носа, людини й звіря.
- 55) Згаряще — вигоріле вогнище.
- 56) Благодатне — добродійне, дане для добра (сонце).
- 57) Життєдайне — таке, що дає життя (сонце).
- 58) Гаркітня — гавкіт собачої зграї.
- 59) Згряя — купа, гурма (собак).
- 60) Лось — рід оленя, має великі розсохаті роги.
- 61) Зочивши — побачивши, завваживши.
- 62) Стегном — від стегно, горішня частина ноги.
- 63) Щелепи — звірячі щоки.

- 64) Лічити — числити, рахувати.
65) Було непогода — не було доцільно, розумно.
66) Роз'юшувати — драгувати, злостити.
67) Роззявлену — відкрити, отворену.
68) Пащека — рот, писок.
69) Межинісся — м'яке місце між ротом, а носом.
70) Стряпцями — шматками.
71) Вовваніє — видніє в темноті.
72) Розташовані — розміщені.
73) Роз'юшеність — лють, злість.
74) Остачу — останки, решта.
75) Просік — прорубаний між деревами прохід.
76) Жага — жадова, дуже сильне бажання.
77) Головня — горіюча трава, настромлена на дерев'яний палик.
78) Прудконогі — швидконогі.
79) Зачатовані — заховані на чатах (щоб спостерігати во-рога).
80) Ятрилася — розвогниювалася, розпалювалася.
81) Стеблами — шостий відм. множини від стебло, — верхня частина збіжової рослини.
82) Ликом — шостий відм. однини від іменника лико — зовнішня поверхня, луска рослини.
83) Хижа — хата, землянка.
84) Пай — частина.
85) Добича — добро, здобуте під час війни, чи іншої боротьби.
86) Войовник — вояк, воїн, жовнір.
87) Кострище — збудована з дерева ватра для палення тіл мертвих.
88) Череп — чашка (мозгова).
89) Коряться — слухають когось.
90) Одержимі — прикм. ціхує людину охоплену якоюсь од-ною ідеєю або чином. У своїй односторонності майже божевільну.
91) Велетень — теж великан, неприродно велика людина.